

5 (II) 2015

Eesti sõjaajaloo aastaraamat

ESTONIAN YEARBOOK OF MILITARY HISTORY

I MAAILMASÕDA IDA-EUROOPAS – TEISTSUGUNE KOGEMUS, TEISTSUGUSED MÄLESTUSED

*Great War in Eastern Europe –
Different Experience, Different Memories*

Eesti Sõjamuuseum
Tallinna Ülikooli Kirjastus
Viimsi–Tallinn 2015

Eesti
Sõjamuuseum
KINDRAL LAIDONERI MUUSEUM

Eesti sõjaajaloo aastaraamat 5 (11) 2015

I maailmasõda Ida-Euroopas – teistsugune kogemus, teistsugused mälestused

Estonian Yearbook of Military History 5 (11) 2015

Great War in Eastern Europe – Different Experience, Different Memories

Eesti sõjaajaloo aastaraamatu eelkäija on Eesti Sõjamuuseumi –

Kindral Laidoneri Muuseumi aastaraamat (ilmus 2001–2007, ISSN 1406-7625)

Kolleegium: dr Karsten Brüggemann, dr Ago Pajur, dr Oula Silvennoinen,

dr Seppo Zetterberg, dr Tõnu Tannberg

Eesti sõjaajaloo aastaraamatu artiklid on eelretsenseeritud

Kaanel: I maailmasõja ajal vangilangenud Austria ohvitser vaguni aknal.

Aleksander Funki (1884–1940) foto (EFA.231.0-58375). Tartust pärit Aleksander Funk

teenis I maailmasõjas keisrinna Aleksandra Fjodorovna Tsarskoje Selo

väli-sanitarrongi nr 143 fotograafina.

Peatoimetaja: Toomas Hiio

Toimetaja: Sandra Niinepuu

Tõlked inglise ja saksa keelest: Sandra Niinepuu ja Toomas Hiio

Resümeede tõlge: Alias Tõlkeagentuur OÜ

Keeletoimetaja: Kristel Ress (Päevakera tekstibüroo)

Autoriõigus: Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum,

Tallinna Ülikooli Kirjastus ja autorid, 2015

ISSN 2228-0669

Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum

Mõisa tee 1

74001 Viimsi, Harjumaa

www.esm.ee

Tallinna Ülikooli Kirjastus

Narva mnt 25

10120 Tallinn

www.tlupress.com

Trükk: Pakett

Sisukord

Saateks (*Toomas Hiio*) 5

I MAAILMASÕDA IDA-EUROOPAS – TEISTSUGUNE KOGEMUS, TEISTSUGUSED MÄLESTUSED

Igor Kopõtin

Esimese maailmasõja algus Eestis. Võim ja ühiskond..... 11

Beginning of the First World War in Estonia.

Government and Society 42

Tamara Scheer

Austria-Ungari okupatsioonivõim Vene-Poolas

I maailmasõja ajal (1915–1918) 44

Austro-Hungarian Occupation of Russian Poland

(the Kingdom of Poland) during the First World War (1915–1918)..... 74

Christoph Mick

Poola-Ukraina kodusõda Ida-Galiitsias: ajalugu ja mälestamine..... 76

The Polish-Ukrainian Civil War in East Galicia:

History and Remembrance 95

Klāvs Zariņš

Das Land Ober Ost. Saksa okupatsioonipoliitika Kuramaal

I maailmasõja ajal (1915–1917) 96

Das Land Ober Ost. German occupation policies

in the Courland district during World War I (1915–1917) 118

Eberhard Demm

Vabastamine propaganda abil. Juozas Gabrys

ja Leedu iseseisvusliikumine 1911–1918 119

Liberation through propaganda. Juozas Gabrys

and the Lithuanian independence movement 1911–1918..... 139

Mart Kuldkepp

<i>Pastorisierung</i> ja propaganda 1915. Plaanid eesti sõjavangide poliitiliseks mõjutamiseks Saksamaal	141
<i>Pastorisierung and propaganda in 1915. Plans to politically influence Estonian prisoners-of-war in Germany</i>	162

Leho Lõhmus

I maailmasõja teenetemärgid eesti mehe rinnas. Ordenid ja nende kandmine	164
<i>World War I decorations worn by Estonian men. Orders and the way they were worn</i>	183

PIKEMAD KÄSITLUSED

Peeter Kaasik

Rahvuslikud üksused Punaarmee koosseisus ja välisriikide üksused NSV Liidu territooriumil Teise maailmasõja ajal.....	187
<i>National military units in the Red Army and the units of foreign nations formed in the USSR during World War II</i>	250

ARVUSTUSED

Mälestusi Eesti rahvusväeosade sünnist ja käekäigust (<i>Ülle Kraft</i>)	257
Põhjalik koguteos Rootsi võidust (<i>Kaarel Vanamõlder</i>)	264
Kolm raamatut eestlastest Punaarmees (<i>Art Johanson</i>)	267
Autorid.....	270

Poola-Ukraina kodusõda Ida-Galiitsias: ajalugu ja mälestamine

Christoph Mick

Sissejuhatus

Poola-Ukraina 1918.–1919. aasta sõjast on väljaspool Poolat ja Ukrainat üldse midagi kuulnud ainult vähesed inimesed. See jäi 20. sajandi „suurima mõjuga katastroofi“ (George F. Kennan) I maailmasõja, palju verisema Vene kodusõja ja Poola – Nõukogude Venemaa sõja varju. Lääne-Ukraina ja Poola ajalooteadvuses ei ole aga poolakate ja ukrainlaste Lvivi (poola keeles Lwów, saksa keeles Lemberg) pärast löödud lahinguid kunagi unustatud. Tänapäeva Lääne-Ukrainas on sellel sõjal keskne koht rahvuslike tähtpäevade seas ja see on II maailmasõja kõrval üks kahest 20. sajandi tähtsaimast sõjast.

Poola-Ukraina sõda kuulub Vene, Austria-Ungari ja Saksa impeeriumide kokkuvarisemise kaasnenu piiri-, riigiloome- ja kodusõdade kategooriasse.¹ Nendel sõdadatel olid kestvad tagajärjed. Kui Lääne-Euroopa sõjajärgsed piirid joonistati Pariisi rahukonverentsidel, siis Ida-Euroopale oli rahuloojate arvamusel ainult piiratud mõju. Ida-Euroopa piirid peegeldasid riikide ja rahvuslike liikumiste tugevust. Sõjaline jõud sõltus geopoliitilisest olukorrast, industrialiseerimise tasemest, rahvastiku suuruselt ja – *last but not least* – vastava natsiooni inim-, sõjaliste ja majanduslike ressursside mobiliseerimise ulatusest. Võimest mobiliseerida rahvuse ressursse iseseisvusvõitluseks ei sõltunud mitte ainult piirid, vaid ka riikide endi olemasolu. Mõni teistega võrreldes väikese rahvaarvuga riik, nagu Läti ja Eesti, suutis saavutada riikliku iseseisvuse, teistel palju suurematel, näiteks Valgevenel ja Ukrainal, see nurjus. Aga isegi kui sõjaline lüüasaamine takistas riigi loomist, kiirendas sõda ise rahvuse kujunemist.

¹ Christoph Mick, „Vielerlei Kriege: Osteuropa 1918–1921,“ – *Formen des Krieges: Von der Antike bis zur Gegenwart*, Krieg in der Geschichte 37, hrsg. Dietrich Beyrau, Michael Hochgeschwender und Dieter Langewiesche (Paderborn: Schöningh, 2007), 311–326.

1918.–1919. aasta Poola-Ukraina sõda ei alanud mitte kahe riigi vahelise sõja, vaid kodusõjana. Vägivaldsed kokkupõrked puhkesid juba enne seda, kui Poola oli saanud formaalselt iseseisvaks, ja enne, kui välja kuulutatud uue Lääne-Ukraina riigi valitsus oli katkestanud oma viimased sidemed Austria-Ungariga. See oli sõda naabrite ja kahe natsiooni liikmete vahel, kelle esivanemad olid oma maal elanud juba üle 500 aasta. Kuidas jõudis olukord etniliste pingete niisuguse vägivaldse plahvatuseni? Sellele vastamiseks peame uurima Ida-Galiitsia ajalugu lähemalt.

Ida-Galiitsia enne I maailmasõda

12. sajandil oli Ida-Galiitsia või Puna-Vene, nagu seda maad algul nimeitati, Kiievi Venemaa osa. Pärast lühikest Ungari võimu ajajärku sai sellest Galiitsia-Volöönia (ukraina keeles Галицько-Волинське, poola keeles Halicko-Wołyńskie) vürsti-, hiljem kuningriigi lõunaosa. 14. sajandil liitis Poola kuningas Kazimierz III Suur piirkonna oma riigiga. Poola osaks jäi see 400 aastaks, kuni see 1772. aastal liideti Poola esimese jagamise käigus Austriaga.

Austria reorganiseeris oma küllaltki erinevad Poola valdused Galiitsia ja Lodomeeria kuningriigiks. Selle Austria kroonimaa moodustasid Lääne-Galiitsia ehk vana Poola pealinna Krakówit ümbritsevad maad ja Ida-Galiitsia keskusega Lembergis/Lvivis/Lwówis. Lvivist sai kroonimaa pealinn ning kubeneri ja Galiitsia maapäeva asukoht.²

1910. aastal elas kroonimaal poolakaid ja ukrainlasi enam-vähem ühepalju, kuid nad ei jaotunud ühtlaselt. Lääne-Galiitsias moodustasid 88% elanikest poolakad, kes olid katoliiklased. Seevastu umbes 62% rohkem kui viiest miljonist Ida-Galiitsia elanikust olid kreekakatoliku (uniaadi) kirikusse kuuluvad ukrainlased; suuruselt järgmised elanikerühmad Ida-Galiitsias olid katoliiklastest poolakad (25%) ja juudid (12%). Võrdluseks: Lääne-Galiitsia elanikest moodustasid ukrainlased ainult 3%, samal ajal kui juute oli 8% (vt tabel).

² Rudolf A. Mark, *Galizien unter österreichischer Herrschaft: Verwaltung, Kirche, Bevölkerung, Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa-Studien* 13 (Marburg: Herder-Institut, 1994).

Ida-Galiitsia maakondade rahvuslik koosseis oli mitmekesine ning seal elas märkimisväärsel hulgal juute ja poolakaid. Kaks kolmandikku maarahvastikust olid ukrainlased, ent enamik linnade ja alevite elanikke olid juudid ja poolakad.

Tabel. Galiitsia ja Lodomeeria kroonimaa rahvastik 1910. aastal³

Usk	Lääne-Galiitsia		Ida-Galiitsia		Galiitsia kokku	
	Elanike arv	%	Elanike arv	%	Elanike arv	%
Katoliiklased	2 381 940	88,6	1 349 630	25,3	3 731 570	46,5
Uniaadi kiriku liikmed	86 585	3,2	3 294 420	61,7	3 381 005	42,1
Juudid	213 173	7,9	658 722	12,4	871 895	10,9
Protestandid	7953	0,3	30 371	0,6	28 324	0,5
Õigeusklikud	165	0,0	2680	0,0	2845	0,0

Rahvus ja sotsiaalne staatus korreleerusid omavahel. Kroonimaa poliitika, majanduses, kultuuris ja ühiskondlikud elus domineeris poola eliit. Ruteenid (see oli ukrainakeelsete Austria-Ungari elanike ametlik nimeetus) olid seevastu enamasti talupojad ning poolakad mõisaomanikud.

Juutidel oli võtmeroll kaubanduses ja rahanduses ning sageli olid nad (poola) aadli ja (ruteeni) talupoegade vahendajateks. Poola mõisnikud palkasid oma mõisatesse juudi mõisavalitsejaid ja andsid juudi kõrtsmikele alkoholimüügi lube. 19. sajandi viimasel kolmandikul, pärast juutide emantsipatsiooni, lahkusid paljud juudi noormehed oma linnakesetest (*štetl*) ja omandasid kõrgema hariduse. Selle uue ilmaliku juudi eliidi liikmed said nn vabakutselisteks – advokaatideks ja arstideks. Osast said sionistid, teised olid aga tulihingelised Poola patrioodid.⁴

³ Antoni Podraza, „Problem pograniczy w Europie Środkowo-Wschodniej (na przykładzie pogranicza polsko-ukraińskiego),“ – *Prace Komisji Środkoeuropejskiej Polskiej Akademii Umiejętności* 4, (Cracow: Polska Akademia Umiejętności, 1996), 106; Mark, 80–85.

⁴ L. P. Everett, „The Rise of Jewish National Politics in Galicia, 1905–1907,“ – *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*, ed. by Andrei S. Markovits and Frank E. Sysyn (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982), 149–177; Focusing on Galicia: *Jews, Poles, and Ukrainians, 1772–1918*, Polin: Studies in Polish Jewry, vol. 12, ed. Israel Bartal and Antoni Polonsky (London: Littmann Library of Jewish Civilisation, 1999); Miroslav Hroch, „Zionism as a European National Movement,“ *Jewish Studies* 38 (1998): 73–81; Adolf Gaisbauer, *Davidstern und Doppeladler: Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich*,

Lääne-Ukraina rahvavabariik (endine Ida-Galiitsia) novembrist 1918 – juulini 1919 (www.conflicts.rem33.com/images/Ukraine/polukwar.htm järgi)

I maailmasõjale eelnenud aastakümnetel suutis Poola rahvuslik liikumine veenda katoliiklastest poolakeelseid talupoegi selles, et nad on Poola natsiooni osa. Teisisõnu, 1914. aastal kombineeris valdav osa kroonimaa katoliiklastest elanikke lojaalsuse katoliikliku Austria keisri vastu oma Poola patriotismiga. Poola rahvusliku liikumise kaugem eesmärk oli ühtse ja sõltumatu Poola riigi loomine, kuid poolakate erakondade vahel oli erimeelsusi selle riigi piiride ja riikliku korralduse teemal.

1914. aastal ei tundunud ühtse ja sõltumatu Poola riigi taassünd sugugi möödapääsmatu. Antandi võit oleks viinud suurema osa Poola maadest Vene võimu alla, Keskriikide võit omakorda oleks suurendanud Saksa ja/või Austria osa Poola maadest. Nagu poolakad ei lootnud ka nende vastased, Lääne-Ukraina poliitikud, et sõda toob neile rahvusliku sõltumatuse. Nad lootsid, et Galiitsia jaotatakse Poola ja Ukraina osaks ning viimasest moodustatakse autonoomne Ukraina kroonimaa, kuhu kuuluvad Ida-Galiitsia, osa Bukoviinast ja Karpaadid, kus elanike põhi-osa rääkis ukraina keelt.

Ukraina natsiooniloomes põimus mitu tegurit. Ilmalik eliit oli suhteliselt väikesearvuline ja sugugi mitte kõik uniaadi kiriku preestrid ei toetanud ukraina rahvuse ideed. Omavahel võistlesid erinevad arusaamised sellest, mis tähendab olla ruteen. Eelnenud sajanditel oli ruteeni aadel liitunud niinimetatud Poola aadlivabariigiga ja sellest tulenevalt assimileerunud poola kultuuriga. Suurema osa 19. sajandist said haritud ruteenid sageli poola kultuuri osaks ja otsustasid toetada Poola riiklust. Veel nii hilja kui 1830.–1831. aasta Poola ülestõusu ajal läksid Lvivi uniaadi usuteadusliku seminari üliõpilased Poola kuningriiki, et võidelda õlg õla kõrval poolakatega Vene impeeriumi vastu.

19. sajandi teisel poolel muutus enese identifitseerimine vene kultuuri ja võimsa Vene keisririigiga ahvatlevaks alternatiiviks poola kultuuriga assimileerumisele. Osa inimesi hakkas end nägema osana vene kultuurimaailmast, tõlgendamata seda hõimlust siiski poliitilise lojaalsusena Vene tsaarile. Teised muutusid poliitilisteks russofilideks ja moodustasid oma erakonna, kooperatiivid ja haridusseltsid. Galiitsia russofi-

lid edendasid ideed ukrainlastest/ruteenidest kui mitte eraldi rahvusest, vaid pigem ühest Vene rahvuse harust. Kolmandad ruteenid käsitasid end kui ruteene (russiine), kes erinevad nii ukrainlastest, venelastest kui ka poolakatest.

Ruteeni liikumise kants oli Karpaadi mägedes, Galiitsia ja Ungari piirialadel, kuid Ida-Galiitsias võitis lõpuks Ukraina suund. 1914. aastal käsitas ruteenide enamik end kui ukraina natsiooni osa, millesse kuulusid ka õigeusklikud ja Vene impeeriumi ukraina keelt kõnelevad edela-provintsid. Keiserlik valitsus Viinis toetas ukrainofiilset liikumist. See oli käepärane vastukaal poolakate rahvuslikele unistustele ja russofiilidele, kelle lojaalsus Austria keisrile oli parimal juhul küsitav.⁵

Kirjutati *poolakatest, ukrainlastest ja juutidest*, kuid 1914. aastal olid eraldusjooned endiselt ähmased. Jätakuvalt oli uniaadi kiriku liikmeid, kes identifitseerisid end poolakatena, oli katoliiklastest talupoegi, kes rääkisid ukraina keelt, ja juudi usku poolakaid. Märkimisväärne hulk talupoegi ei identifitseerinud end ühegi rahvusega. Mõni talupoeg ei pruukinud isegi mõista küsimust oma rahvuse kohta ja andis küsimusele „Kes sa oled?“ vastuse „Ma olen talupoeg“, „Ma olen kohalik“ või „Ma olen õigeusklik“. Abielud uniaadi kiriku liikmete ja katoliiklaste vahel olid tavalised ning poola-ukraina segaperekondi oli palju. Barjäär kristlaste ja juutide vahel oli aga palju raskemini ületatav ning abielud nende vahel (hoolimata usutunnistusest) olid erakordselt haruldased.⁶

Alates 1880. aastatest domineeris rahvastevahelistes suhetes poola-ukraina vastuolu, ehkki mõõdukad poola ja ukraina poliitikud olid korraldvalt üritanud kompromissi saavutada.⁷ Mõisnike ning talupoegade ja

⁵ John-Paul Himka, „Construction of Nationality in Galician Rus’: Icarian Flights in Almost all Directions,“ – *Intellectuals and the Articulation of the Nation*, ed. by Michael D. Kennedy and Ronald G. Suny (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999), 109–164.

⁶ Klaus Bachmann, *Ein Herd der Feindschaft gegen Russland: Galizien als Krisenherd in den Beziehungen der Donaumonarchie mit Russland (1907–1914)*, Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts 25 (Wien: Oldenbourg, 2001), 30–35.

⁷ Czesław Partacz, *Od Badeniego do Potockiego: stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908* (Toruń: Adam Marszałek, 1996), 48; Czesław Partacz, „Przyczyny i przebieg konfliktu Ukraińsko-Polskiego,“ *Przegląd Wschodni* 2 (1992/93): 841–849; Dariusz Maciak, *Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895*, Bibliotheca Europae Orientalis 26 (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006), 61–62.

maatööliste konfliktid põhjustasid vägivaldseid kokkupõrkeid. Põllutööliste streigid ja valimiskampaaniad lõppesid mõnikord verevalamisega, kuid etniline vägivald ei olnud Austria administratsiooni suurim probleem. Lvivis maksid poola ja ukraina üliõpilaste korduvad vägivaldsed kokkupõrked ühe ukraina üliõpilase elu. Kõige suuremat tähelepanu äratanud tapmine toimus 1908. aastal, kui üks ukraina üliõpilane lasi maha kuberner Andrzej Potocki. Ta tahtis kubernerile kätte maksta selle eest, et see oli toetanud valimistel russofile. Kuid need juhtumid olid erandid – kõigil rühmadel oli põhjust uskuda, et nad suudavad oma positsiooni parandada ka rahumeelsel teel. See veendumus kadus I maailmasõja ajal.

Ida-Galiitsia I maailmasõja ajal

Galiitsiast sai I maailmasõja üks peamisi sõjatandreid. Vene armee okupeeris maa kahel korral: aastatel 1914–1915 ja uuesti 1917. aasta suvel, kui vallutati küll ainult osa idapoolseid maakondi.

Sõjalisele vägivaldale eelnes vägivald tsiviilelanike vastu: 1914. aasta augustis ja septembris hukati Austria sõjaväevõimude korraldusel teadmata hulk ukraina talupoegi ja vangistati üle 20 000 ukrainlase. Nendest tehti patuoinad, kes olid süüdi Austria lüüasaamises Lvivi lahingus. Võimud süüdistasid venelasi sümpatiseerivaid ruteene (kellest paljud olid uniaadi koguduste preestrid) spionaažis Venemaa kasuks. Need, kes timuka käest pääsesid, saadeti vangilaagritesse Austrias ja Tšehhimaal, kus valitsesid nii kohutavad tingimused, et tuhandeid vange suri ja veelgi rohkem invaliidistus. Osa ruteene tundiski Venemaa vastu sümpaatiat, kuid mitte kõik neist ei olnud poliitilises mõttes russofiilid ja veel vähem olid nad Vene spioonid.

Laialt levis pealekaebamine. Mõni kasutas juhust arveid õiendada, teisi haaras spioonimaania. Poolakad ja juudid, kuid ka osa ruteene tegid salakaebusi nende peale, keda nad kahtlustasid venemeelsuses. Ukrainofiilsed poliitikud kasutasid võimalust vabaneda oma russofiilidest oponentidest, poolakatest provintsiametnikud aga üritasid nõrgendada ukrainofiilset liikumist, kaevates kõigi ruteenide kui venemeelsete peale. Kogemusteta sõjaväeülemad võtsid neid süüdistusi kuulda või ei teinud

lihtsalt vahet venelaste ja ukrainlaste vahel. Selle tõttu arreteeriti Vene agentidena ka paljud ukrainofilid.⁸

Kui ruteeni kogukondade liikmed olid Austria sõjaväe vägivalda esimesed ohvrid, siis Vene okupatsiooni ajal kannatasid kõige rohkem juudid. Neil tuli kogeda pogromme (mida sageli harrastasid Vene armee kasakaüksused), küüditamisi ja süstemaatilist diskrimineerimist. Juudi kogukonnad pidid okupantidele maksma suuri kontributsioone.

Ka poolakad ei rõõmustanud Vene võimu üle. Vene ametnikud rääkisid neile, et Ida-Galiitsiast saab Vene impeeriumi osa. Ukrainofilidel oli samuti põhjust kurta: Vene okupandid eitasid eraldi ukraina rahvuse olemasolu, sulgesid kõik ukrainlaste institutsioonid või andsid need üle allesjäänud Galiitsia russofilidele. Vene eliit nagu ka russofilid käsitasid ukrainlasi (keda nad nimetasid väikevenelasteks), valgevenelasi ja suurvenelasi suure vene rahva/natsiooni osana.⁹

Nii ei ole ime, et enamik Galiitsia elanikke rõõmustas Austria armee tagasipöördumise üle, välja arvatud russofilid ja vähesed poola rahvusdemokraadid. Kuid rõõm oli enneaegne, sest elutingimused halvenesid jätkuvalt ja Austria võimud hakkasid taga kiusama neid, kes olid teinud või väidetavalt tegid koostööd venelastega. Pealekaebamine muutus igapäevaseks ja mürgitas poliitilise õhustiku. Juutide, ukrainlaste ja poolakate omavahelised suhted halvenesid pidevalt ning kõik nad süüdistasid üksteist kollaboratsioonis ja sõjast kasu lõikamises.

⁸ Vt päevikusissekandeid ja dokumente ruteenidevastaste repressioonide kohta Thalerhofi almanahhis (*Талергофський альманах*), mille (4 kd, 1924–1932) avaldas Lvivi endiste vangide komitee. Vt ka uniaadi preestri Kõrõl Levõtskõi (Кириль Левицький) toimik (1914), Ukraina Riiklik Ajaloo Keskariiv Lvivis (*Центральний державний історичний архів України, Львів, TsDIAL*) 408.1.112; Ukraina parlamendifraktsiooni presiidium keiserlik-kuninglikule ülemjuhatusesele (koopia), 11. august 1915, TsDIAL 146.6.1376, 505–506; Василь Верига, *Визвольні змагання в Україні 1914–1923 pp.*, t. 1 (Lviv: 1998), 24–33; Anna Veronika Wendland, *Die Russophilen in Galizien: Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland 1848–1915*, Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 27 (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2001), 540–547.

⁹ Christoph Mick, *Kriegserfahrungen in einer multiethnischen Stadt: Lemberg 1914–1947*, Deutsches Historisches Institut, Quellen und Studien (Wiesbaden: Harrassowitz, 2010), 85–86.

Poola-Ukraina sõda

Pärast Vene 1917. aasta veebruarirevolutsiooni hakkas Poola rahvuslik liikumine uskuma, et täiesti iseseisva Poola riigi loomine on võimalik. Toetus Keskriikide sõjalistele jõupingutustele vähenes ja liitlased lubasid Poola riigi täielikku iseseisvust.

Ameerika Ühendriikide sõttaastumise järel sai Poola riikluse taastamisest realistlik võimalus. See tähendas, et poolakaid ei köitnud enam ei suurema autonoomia lubadused ega plaan ühendada Poola provintsid mõne Austria või Saksa printsipi võimu alla. Lääne-Ukraina eliidil oli Antandi võidust vähem loota. Antandi toetus Poolale pani neid kõhkleva Austriaga suhete katkestamise mõttekuses.¹⁰

Kui Austria-Ungari keisririik lõpuks kokku varises, nõudis nii ukraina kui ka poola rahvuslik liikumine Ida-Galiitsiat oma tulevasele rahvusriigile. 1. novembril 1918 hõivasid Austria armee ukrainlastest sõdurid kroonimaa pealinna Lvivi. Mõne päeva pärast kuulutas Ukraina Rahvuse nõukogu välja Lääne-Ukraina Rahvavabariigi. Ukraina organisatsioonid võtsid Ida-Galiitsia oma kontrolli alla ja alustasid oma haldusstruktuuri ülesehitamist. Lääne-Ukraina valitsus pakkus nii juutidele kui ka poolakatele kohti valitsuses, kuid kumbki rühm ei võtnud pakkumist vastu. Juudi kogukond deklareeris oma erapooletust Poola-Ukraina konfliktis. Osa poola juute toetas poolakaid ja osa sioniste ukrainlasi.¹¹

Ida-Galiitsia poola vähemus lükkas tagasi idee saada Ukraina riigi osaks. Nad tundsid, et Ida-Galiitsia kuulub seaduslikult Poolale ja uskusid poola kultuuri üleolekusse. Kui suurema osa Ida-Galiitsia üle suutsid ukrainlased kergesti kontrolli kehtestada, siis pealinnas Lvivis osutasid poolakad vastupanu. Selles linnas olid poolakad enamuses, moodustades 212 000 elanikust veidi üle 50%; juute oli 28% ja ukrainlasi 12–18%.¹²

Ukraina üksused võitlesid poola vabatahtlikega kontrolli pärast linnas. Juudi kogukond oli neutraalne ja moodustas oma maakaitseväge juudi kvartalite kaitsmiseks. Pärast kolm nädalat kestnud tänavalahinguid saa-

¹⁰ *Ibid.*, 205–206.

¹¹ *Ibid.*, 217–218; „Die jüdische Miliz,“ *Lemberger Zeitung*, 14.11.1918.

¹² Mick, *Kriegserfahrungen*, 30.

busid Poola armee reservüksused ja Ukraina üksused tõmbusid tagasi, kuid see ei lõpetanud vägivalda. Poola sõdurid, keda toetasid kohalikud poolakad, alustasid pogrommi linna juudi elanike vastu. Juudi maakaitseväge süüdistati ekslikult ukrainlaste toetamises ja juudi elanikke sümpaatias Ukraina riigi vastu. Pärast kolm päeva kestnud mõrvu ja rüüstamisi oli tapetud 74 juuti; sajad poed, korterid ja majad olid rüüstatud ning kümned majad maha põletatud.¹³

Sel ajal oli enamik Ida-Galiitsiast endiselt ukrainlaste kontrolli all ja Ukraina Galiitsia armee üksused jätkasid mitme kuu jooksul Lvivi piiramist, samal ajal kui Lääne-Ukraina valitsus asus ümber Stanislavivi linna (tänapäeval Ivano-Frankiivsk). 22. jaanuaril 1919 sõlmis Lääne-Ukraina Rahvavabariik lepingu Ukraina Rahvavabariigiga, mis oli moodustatud varem Vene impeeriumile kuulunud Ukraina osas. Lääne-Ukrainast sai ühendatud Ukraina riigi autonoomne osa. See riik oli Punaarmee ja kontrrevolutsiooniliste valgekaartlike armeede tugeva surve all. Lääne-Ukraina jäi iseenda hooleks.

Ukraina riigiloome jõupingutused olid komplitseeritud, sest Ukraina Rahvavabariigi loomulik liitlane oli vastsündinud Poola riik, seevastu Lääne-Ukrainas olid poolakad vaenlased. 1919. aasta lõpus „ohverdas“ Ukraina Rahvavabariigi uus juht Sõmon Petljura Lääne-Ukraina, et võita Poola toetus.¹⁴

See tagajärg ei olnud ette ära otsustatud lõpptulemus. Ukraina Galiitsia armee suutis mobiliseerida 100 000 meest, aga Poola väed, mida tugevdati Poola põhiterritooriumilt toodud meeste ja Poola leegionitega, olid ülekaalus. Poola-Ukraina sõda Ida-Galiitsia pärast lõppes 1919. aasta suvel Poola võiduga.

Sõda kiirendas Poola ja Ukraina natsiooniloomet. Ebaselge rahvusliku identiteediga inimesed või segaabelude (uniaadi kiriku liikmete ja katoliiklaste) lapsed sunniti otsustama, kas liituda ukrainlaste või poo-

¹³ Pogrommist vt *ibid.*, 232–255; William H. Hagen, „The Moral Economy of Ethnic Violence: The Pogrom in Lwow, November 1918,“ *Geschichte und Gesellschaft* 31 (2005): 203–226.

¹⁴ Józef Piłsudski ja Symon Petljura vahelise liidu tagamaade kohta vt *Polska i Ukraina: sojusz 1920 roku i jego następstwa, materiały z konferencji naukowej „Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa,“ Toruń, 16–18 listopada 1995 r.*, ed. by Zbigniew Karpus, Waldemar Rezmer and Emilian Wiszka (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1997).

lakatega. Juudiusulised poolakad pidid langetama samasuguse otsuse. Esimestel sõjajärgsetel aastatel kasvas usuvahetajate arv. Aastatel 1918–1922 konverteerus ainuüksi Lvivis katoliku usku 368 juuti ja umbes 4000 uniaadi kiriku liiget.¹⁵

18. märtsil 1921 sõlmitud Riia rahuleping Poola ja Nõukogude Venemaa vahel lõpetas palju rohkem tuntud Poola-Nõukogude sõja. Poola oli liidus Petljura Ukraina vägedega, kuid ei suutnud Punaarmee otsustavalt lüüa. Piłsudski plaani Ukraina (puhver)riigist Poola ja Nõukogude Venemaa vahel ei õnnestunud teostada. Selle tagajärjel sattus Poola kontrolli alla veel rohkem alasid, kus rahvastiku enamiku moodustasid ukrainlased või valgevenelased, ning ukrainlastest sai Poola suurim vähemusrahvus juutide ees (vastavalt 14–16% ja 9–10% rahvastikust).¹⁶

Uus Poola riik ei usaldanud oma ukraina vähemust. 1920. aastal oli mitu tuhat ukrainlast Poola vanglates ja tuhandeid Ukraina Galiitsia armee sõdureid peeti endiselt kinni interneeritute laagrites. Ukraina poliitikud ja Lääne-Ukraina eksiilvalitsus Viinis keeldusid tunnustamast Poola võimu Ida-Galiitsias. Ukraina Galiitsia armees võidelnud meeste moodustatud põrandaalune Ukraina Sõjaväeline Organisatsioon korraldas hulga terroriakte. Need jätkusid ka pärast seda, kui Antandi riigid olid 1924. aastal tunnustanud Ida-Galiitsiat kui Poola riigi osa.

Samal ajal kui mõõdukad ukraina erakonnad alustasid legaalselt tegevust Poola Vabariigis, ei soovinud ukraina poliitikute radikaalne tiib Poola võimu isegi mitte ajutiselt tunnustada. 1929. aastal asutati Ukraina Rahvuslaste Organisatsioon (*Організація Українських Націоналістів*, OUN). Ukraina terviklikkuse eest võitlevad rahvuslased kutsusid üles halastamatule võitlusele Poola võimude, niinimetatud ukraina kollaborantide ja poolakate kohalolu vastu Ida-Galiitsias.¹⁷

¹⁵ *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*, 14, 1910–1911, 15, 1912–1922, 16, 1923–1925, opracowane przez Miejskie Biuro Statystyczne (Lviv: Gmina Królewskiego Stołecznego miasta Lwowa, 1914, 1926, 1928).

¹⁶ Łucja Kaprańska, *Pluralizm kulturowy i etniczny a odrębność regionalna Kresów południowo-wschodnich w latach 1918–1939* (Kraków: Nomos, 2000), 98.

¹⁷ Alexander J. Motyl, *The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism 1919–1929*, East European monographs 65 (Boulder: East European Quar-

Sõja mälestamine ja natsiooni loomine

Ukrainlaste jaoks lõppes sõda lüüasaamisega, kuid ukraina rahvuslased üritasid muuta sõjalise kaotuse moraalseks võiduks. Oli tõsi, et sõda kaotati ja Ukraina riigi loomine nurjus, kuid ukraina rahvuslaste jaoks ei olnud see Poola-Ukraina sõja kõige tähtsam tagajärg. Oli tõsiasi, et ukrainlased olid valmis andma oma elu iseseisva riigi nimel, mis tegi sõjast tähendusrikka ja positiivse kogemuse. Sõja mälestamine oli Ukraina sõltumatuse idee ja ukrainlaste eneseohverduse mälestuse alalhoidmiseks otsustava tähtsusega. Sõja mälestamise üks põhiülesandeid ukrainlaste jaoks oli takistada ukraina rahvastiku kaasaminekut Poola riigi katsetega muuta vähemused lojaalseteks kodanikeks või isegi lõimida nad Poola rahvuse osaks.

Kuigi Poola võit oli Poola-Ukraina sõja lõpetanud, jätkus sümboolne sõda selle tähenduse pärast. Lahinguid peeti ajalookirjanduse, ajakirjanduse, sümbolite, monumentide ja tänavasiltide, kabelite, kirikute ja surnuaedade ehitamise, avalike ja privaatsete mälestusürituste ning langenute poliitilise heroiseerimise abil. Kangelastegude ja suurte võitude ning traagiliste lüüasaamiste mälestuse alalhoidmise eesmärk oli tugevdada rahvust.

Sõja mälestamise üks tähtsamaid funktsioone on riigi kodanike ühendamise ja lõimimine. Poolas tervikuna ja eraldivõetuna ka Ida-Galiitsias see ei toiminud. Poola-Ukraina sõja mälestamine ei saanud ukrainlasi ja juute Poola riigiga lõimida. Poolakad, ukrainlased ja juudid ehtasid Ida-Galiitsias, mida nüüd tunni kui Ida-Väike-Poolat (*Małopolska Wschodnia*) üles kolm eraldi mälukogukonda. Avalikus ruumis domineeris poolakate tõlgendus, kuid sellele oponeeris ukrainlaste versioon toimunust.¹⁸

Mälestusel Poola-Ukraina sõjast ja eriti lahingutest Lvivi pärast oli neli peamist funktsiooni nii ukraina kui ka poola mälukogukonna jaoks:

terly, 1980); John A. Armstrong, *Ukrainian Nationalism*, Columbia University Russian Institute Studies, 2nd ed. (Littleton: Ukrainian Academic Press, 1980).

¹⁸ Artikli järgnev osa põhineb Christoph Micki artiklil „War and Conflicting Memories – Poles, Ukrainians and Jews in Lvov 1914–1939,“ *Jahrbuch des Simon-Dubnow-Instituts/Simon Dubnow Institute Yearbook* 4 (2005): 257–278.

see ülistas eneseohverdust rahvuse nimel, toonitas võitluse tähtsust, rõhutas rahvusühtsuse tähtsust teravate poliitiliste ja ühiskondlike konfliktide ajal ning mängis otsustavat rolli hariduses, millega sõja õppetunnid anti edasi järgmisele põlvkonnale. Need motiivid olid põimitud mõlema rühma kõigisse mälestusüritustesse. Selle toob esile üks poola tsitaat: „Me tõusime kui üks mees võitluseks elu ja surma peale.“¹⁹

Samamoodi oli ukraina eliidi jaoks 1. november 1918 kogu rahvuse ühendamise sümbol. Osalemine mälestusjumalateenistustel väljendas koosmeelt ja ühtsust (ukraina) kaaskodanikega. Tunti, et see november peab elama rahvuse südames ja hinges, „mis on surematu“, ajast aega ja igavesti.²⁰ 1918. aasta november ankurdati kindlalt ukrainlaste kollektiivsesse mällu. Aastapäevade tähistamisel taaselustati mälestused *novembri teost* (s.o Ukraina riigi väljakuulutamisest) ja Poola-Ukraina sõjast. See sisaldas selge haridusliku komponendi, kasvatusmälestuse kaudu. Ühe ajalehe sõnul pakkus *novembri teo* mälestus ka kõige halvematel aegadel lootust ja innustust tulevastele põlvvedele.²¹

Ohverduse ja võitluse motiivid oli lüüasaanud ukrainlastele isegi tähtsamad kui võidukatele poolakatele. Mõlema rahva jaoks oli relvastatud võitlus isenesest teenekas ning sõda käsitati kui rahvuse kooli, sest, nagu väitis ukraina ajaleht *Dilo*, kuni selle ajani ei olnud ukrainlased tavaliselt olnud valmis riskima. Aastatel 1918–1919 elu ja surmaga riskides päästsid nad seevastu „Ukraina rahvuse väarikuse“ ja võitlus juhtis nad iseseisvuse teele.²²

„Legend kuulsusrikastest päevadest“ oli tõusnud „kangelaste haudadest lahinguväljadel“, nagu sõnastas selle ajaleht *Dilo*. Talupoegade massid kujunesid rahvusliku eneseteadvusega jõuks, mis võitles oma vabaduse eest.²³

Ukraina diskursuses võib leida teisigi poola käsitlusele iseloomulikke jooni. Kuigi „rahvuse parimate poegade verd“ oli valatud pan-ukraina

¹⁹ Z. Zygmuntowicz, „W noc listopadową [Novembriöööl],“ *Kurier Lwowski*, 1.11.1920.

²⁰ „Найбільша дата наших днів [Meie päevade tähtsaim daatum],“ *Діло*, 1.11.1934.

²¹ „1-го листопада [1- novembril],“ *Діло*, 1.11.1922.

²² „У Великі роковини [Suurel aastapäeval],“ *Діло*, 2.11.1932.

²³ „Роковини [Aastapäev],“ *Новий Час*, 1.11.1934.

riigi nimel,²⁴ muutus sõjaline lüüasaamine tagasivaates moraalseks võidu ja tuleviku edu garantiiks. Otsustav ei olnud mitte võidu väljavaade, vaid valmisolek võitluseks, valmisolek anda oma elu rahvuse eest. Dilo rõhutas 1922. aastal, et „meie võitluse kogemus“ oli andnud inimestele kindluse, et rahvus ei lõpeta pingutusi omariikluse nimel. Rahvus oli selle eesmärgi hüvanguks ohverdanud „tuhandeid oma parimaid poegi.“²⁵

Kuid miks ukrainlased lüüa said? Arutelud selle üle moodustasid ukraina diskursuse olulise osa. Diskussioonis osalejad nägid kõige suuremat puudust just täpselt nendes valdkondades, mida tähistati iseseisvussõdade suurimate saavutustena: ukraina rahvuse tahet võidelda ja ukrainlaste valmisolekut eneseohverduseks.

Dilo artikkel Poola-Ukraina sõja 15. aastapäeva puhul oli omaks võtnud sotsiaaldarvinistliku käsitluse võitlusest ellujäämise nimel teiste natsioonide seas. Ettevalmistused võimalikuks sõjaliseks väljaastumiseks olid poola traditsiooni lahutamatu osa, niisiis oli poolakatel suurem valmisolek võidelda. „Iga poolakas alates lastest kuni tänavapoiste ja isegi kõrgaristokraatideni“ oli lahingus osalenud.²⁶ Seevastu ei olnud ukrainlaste osavõtt võitlusest sugugi mitte massiline – see oli põhjus, miks viimane kangelaslik katse astuda vastu vältimatule lüüasaamisele ei lõppenud edukalt.²⁷

Veendunud ukraina rahvuslane Dmytro Dontsov sõnastas lüüasaamise järgmise õppetunnina: vanad humanistlikud väärtused tuleb nüüd asendada tingimusteta võidutahte ja jõuga.²⁸

Juudi rahvastiku jaoks oli 1918. aasta lahutamatuult seotud mälestusega pogrommist. See oli tulnud poola juutidele täieliku üllatusena ja

²⁴ Esileht, *Діло*, 1.11.1923.

²⁵ „1-го листопада,“ *Діло*, 1.11.1922.

²⁶ „У 15-ліття листопадового чину [Novembri teo 15. aastapäevaks],“ *Діло*, 1.11.1933; Євген Яворівський, „Сто днів у боях під Львівом (записник фронтовника) [100 päeva lahingutes Lvivi all (rindemehe märkmik)]“ 5, *Новий Час*, 6.11.1937; „Найбільша дата наших днів“.

²⁷ Massilise osalemise üldmobilisatsiooni (*levée en masse*) tähtsusest lüüasaamisega toimetulekul vt *Die Kultur der Niederlage: der amerikanischen Süden 1865, Frankreich 1871, Deutschland 1918*, 2. Aufgabe (Berlin: Alexander Fest Verlag, 2001), 19–21.

²⁸ Dmytro Dontsov, „Nationalism,“ – *Towards an Intellectual History of Ukraine: An Anthology of Ukrainian Thought from 1710 to 1995*, ed. by Ralph Lindheim and George S. N. Luckyj (Toronto: University of Toronto Press, 1995), 260–268.

andnud niisama hästi kui surmahoobi assimileerumisliikumisele. Kuid juudi ajakirjandus kasutas ainult mõnel esimesel aastapäeval võimalust pogrommist kirjutada.²⁹ Aasta pärast pogrommi püüdsid sionistid muuta pogrommi kogemuse juutide ühtsuse saavutamise aluseks. Kõige tähtsam juudi päevaleht, poolakeelne *Chwila* (Aeg) kirjutas: „Aga pisarad ei olnud asjatud. Nad pesid maha selle, mis oli halb, mis surus alla juudi hinge; nad tihendasid sidemeid üksiku ja rahvuse vahel. Juudi ühiskond sai oma ühtsusest teadlikuks. Unustades parteilisuse hakkasid kõik tööle, et kuivatada juudi rahva pisarad.“³⁰

Lõppkokkuvõttes ei kandnud sionistide katse omistada pogrommi mälestusele juute ühendav roll siiski vilja. Järgnevatel aastatel lülitati see traumaatiline kogemus täielikult välja, see jäi ligipääsmatuks ükskõik millisele tähendust omistavale tõlgendusele. Mälestus ise väljendus leinas ja deklaratsioonides „ei kunagi enam“.

Ukrainlaste ja poolakate konflikt erineva arusaamise tõttu omavaheelisest sõjast muutus iga-aastaste novembrikuiste mälestusürituste püsi- osaks. 1928. aasta sügisel esitasid ukraina rahvuslased väljakutse Poola domineerimisele avalikus ruumis ja ründasid poolakate võidu sümboleid. Ööl vastu 1. novembrit lasksid nad õhku Poola sõjamemoriaali Persenkówi mäel. Teine monument määriti tindiga kokku. Ukrainlased mitte ainult ei rünnanud poolakate sümboleid, vaid hakkasid ka paigutama oma rahvuslikke sümboleid Lvivi tähtsamatesse kohtadesse, et oma taotlust avalikus linnaruumis eksponeerida. Pärastlõunal kaklesid omavahel ukraina ja poola üliõpilaste salgad ning poola üliõpilased ründasid ukrainlaste asutusi ja ühinguid. Samasugused, aga väiksema ulatusega sündmused toimusid ka 1932. ja 1938. aastal.

²⁹ „Smutna rocznica [Leinapäev],“ *Chwila*, 6.12.1920; „Uczczenie pamięci ofiar rozruchów listopadowych [Austades novembrirahutuste ohvrite mälestust],“ *Chwila*, 7.12.1920.

³⁰ „W smutną rocznicę [Leinapäeval],“ *Chwila*, 17.12.1919.

Kokkuvõte

1918.–1919. aasta Poola-Ukraina sõda on võti mõistmaks konflikte Lvivis ja Ida-Galiitsias sõdadevahelisel ajal. Sõda peatas mõneks ajaks sündmused ja lõi uued tingimused, mis osaliselt mõjutasid viisi, kuidas konfliktid jätkusid. Ühed ajaloolised lahendusvõimalused, näiteks need, mille eesmärk oli õiglane kokkulepe, muudeti ebatõenäoliseks, samal ajal kui teised (näiteks konflikti vägivaldne lahendus) said tõenäolisemaks.

Juudi elanike mälestuses oli 1918. aasta november lahutamatu seotud pogrommiga. Seetõttu oli Ida-Galiitsia juutidel raske osaleda Poola mälestusüritustel. Ukrainlased aga kujundasid teadlikult omaenda mälu-kogukonna. 1918. aasta novembri kogemused anti Poola ja Ukraina ühiskondades poolakate ja ukrainlaste uutele põlvkondadele edasi mäletamise ja mälestusürituste kaudu. Ukraina rahvuslaste noorem põlvkond heitis kõrvale vanema generatsiooni poliitikute demokraatlikud kontseptsioonid ja võttis oma õppetundide aluseks Poola-Ukraina sõja kogemused. Vastastikuse vägivalda kogemus oli II maailmasõja puhkemise ajaks Lvivi poolakate, ukrainlaste ja juutide mälupagasi lahutamatu osa.

Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio

Bibliograafia

Arhiivid

Ukraina Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Lvivis (TsDIAL, *Центральний державний історичний архів України, Львів*)

146

408

Ajakirjandus

Chwila: dziennik dla spraw politycznych, społecznych i kulturalnych. Lwów, 1919–1939.

Діло. Львов, 1880–1939.

Kurier Lwowski. Lwów, 1883–1935.

Lemberger Zeitung. Lwów, 1918.

Новий час. Львов, 1923–1939.

Kirjandus

Armstrong, John Alexander. *Ukrainian Nationalism*, Columbia University Russian Institute Studies, 2nd ed. Littleton: Ukrainian Academic Press, 1980.

Bachmann, Klaus. *Ein Herd der Feindschaft gegen Russland: Galizien als Krisenherd in den Beziehungen der Donaumonarchie mit Russland (1907–1914)*, Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts 25. Wien: Oldenbourg, 2001.

Dontsov, Dmytro. „Nationalism.“ – *Towards an Intellectual History of Ukraine: An Anthology of Ukrainian Thought from 1710 to 1995*, ed. by Ralph Lindheim and George S. N. Luckyj, 260–268. Toronto: Published by the University of Toronto Press in association with the Shevchenko Scientific Society, 1996.

Everett, L. P. „The Rise of Jewish National Politics in Galicia, 1905–1907.“ – *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*, ed. by Andrei S. Markovits and Frank E. Sysyn, 149–177. Cambridge, Mass.: Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1982.

Gaisbauer, Adolf. *Davidstern und Doppeladler: Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich*, Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 78. Wien: Böhlau, 1988.

Hagen, William H. „The Moral Economy of Ethnic Violence: The Pogrom in Lwów, November 1918,“ *Geschichte und Gesellschaft* 31 (2005): 203–226.

Himka, John-Paul. „Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flights in Almost all Directions.“ – *Intellectuals and the Articulation of the Nation*, ed. by Michael D. Kennedy and Ronald G. Suny, 109–164. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999.

Hroch, Miroslav. „Zionism as European National Movement,“ *Jewish Studies* 38 (1998): 73–81.

Яворівський, Євген. „Сто днів у боях під Львівом (записник фронтовника), 5.“ *Новий Час*, 6. november 1937.

Jews, Poles, and Ukrainians, 1772–1918, Polin: Studies in Polish Jewry, vol. 12, ed. Israel Bartal and Antoni Polonsky. London: Littmann Library of Jewish Civilisation, 1999.

- Kapralska, Łucja. *Pluralizm kulturowy i etniczny a odrębność regionalna Kresów południowo-wschodnich w latach 1918–1939*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2000.
- Maciak, Dariusz. *Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895*, Bibliotheca Europae Orientalis 26. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006.
- Mark, Rudolf A. *Galizien unter österreichischer Herrschaft: Verwaltung, Kirche, Bevölkerung*, Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa-Studien 13. Marburg: Herder-Institut, 1994.
- Mick, Christoph. „War and Conflicting Memories – Poles, Ukrainians and Jews in Lvov 1914–1939,” – *Jahrbuch des Simon-Dubnow-Instituts/Simon Dubnow Institute Yearbook* 4 (2005): 257–278.
- Mick, Christoph. „Vielerlei Kriege: Osteuropa 1918–1921.“ – *Formen des Krieges: Von der Antike bis zur Gegenwart*, Krieg in der Geschichte 37, hrsg. Dietrich Beyrau, Michael Hochgeschwender und Dieter Langewiesche, 311–326. Paderborn: Schöningh, 2007.
- Mick, Christoph. *Kriegserfahrungen in einer multiethnischen Stadt: Lemberg 1914–1947*, Deutsches Historisches Institut, Quellen und Studien. Wiesbaden: Harrassowitz, 2010.
- Motyl, Alexander J. *The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism 1919–1929*, East European monographs 65. Boulder: East European Quarterly, 1980.
- Partacz, Czesław. *Od Badeniego do Potockiego: stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908*. Toruń: Adam Marszałek, 1996.
- Partacz, Czesław. „Przyczyny i przebieg konfliktu Ukraińsko-Polskiego,” *Przegląd Wschodni* 2 (1992/93): 841–849.
- Podraza, Antoni. „Problem pograniczy w Europie Środkowo-Wschodniej (na przykładzie pogranicza polsko-ukraińskiego).” – *Prace Komisji Środkowo-europejskiej Polskiej Akademii Umiejętności* 4. Cracow: Polska Akademia Umiejętności, 1996.
- Polska i Ukraina: sojusz 1920 roku i jego następstwa, materiały z konferencji naukowej „Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa,” Toruń, 16–18 listopada 1995 r.*, ed. by Zbigniew Karpus, Waldemar Rezmer and Emilian Wiszka. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1997.
- Schivelbusch, Wolfgang. *Die Kultur der Niederlage: der amerikanische Süden 1865, Frankreich 1871, Deutschland 1918*, 2. Aufgabe. Berlin: Alexander Fest Verlag, 2001.

Талергофский альманахъ: Пропамятная книга австрійскихъ жестокостей, изуверствъ и насилій надъ карпато - русскимъ народомъ во время Всемирной войны 1914–1917 гг., I, Терроръ в Галичине въ первый періодъ войны 1914–1915 гг., II, Терроръ въ Галичине. Терроръ въ Буковине. Отзвуки печати. Терезинъ, Гминдъ, Гнасъ и др. Беллетристика, III, Талергофъ 1, IV, Талергофъ 2. Львовъ: Талергофский Комитет, 1924, 1925, 1930, 1932 (vt *Стояние за истину*, <http://www.zaistinu.ru/old/ukraine/church/almanah1-x.shtml>, 9.9.2015).

Wendland, Anna Veronika. *Die Russophilen in Galizien: Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland 1848–1915*, Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 27. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2001.

Верига, Василь. *Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.*, т. 1. Львів: с. л., 1998.

Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie, 14, 1910–1911, 15, 1912–1922, 16, 1923–1925, opracowane przez Miejskie Biuro Statystyczne. Lwów: Gmina Królewskiego Stołecznego miasta Lwowa, 1914, 1926, 1928.

The Polish-Ukrainian Civil War in East Galicia: History and Remembrance

Christoph Mick

The Polish-Ukrainian war 1918/19 is key to understanding the conflicts in Lviv and eastern Galicia in the inter-war period. The war brought developments to a temporary halt, and created new conditions which particularly affected the way conflicts were waged. Certain historical options, such as those aimed at an equitable settlement, were rendered improbable while others (such as a violent solution to the conflict) became more likely.

For the Jewish population, November 1918 was inextricably linked to the memory of the pogrom. It was therefore difficult for East Galician Jews to participate in Polish celebrations. The Ukrainians consciously formed their own community of memory. The experiences of November 1918 were handed down to subsequent Polish and Ukrainian generations through the practice of remembrance and commemoration in Polish and Ukrainian society. The younger generation of Ukrainian nationalists rejected the democratic concepts of the older generation of politicians and drew their own lessons from the experiences of the Polish-Ukrainian war. The mutual experiences of violence were an integral part of the mental baggage of the Lviv Poles, Ukrainians and Jews when World War II erupted.